

НАРОДНИЯТ СЪЮЗ „ЗВЕНО“ И УЧАСТИЕТО МУ В ОСЪЩЕСТВЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА ПРЕЗ ПЕРИОДА 1944–1946 г.

Лора Дончева

Summary: The National Alliance Union 'Zveno' (a former Bulgarian middle-class party) took active part in the achieving the main aim of Bulgarian foreign policy-leading Bulgaria out of its foreign political isolation and arranging its international status during the first years after 9th September 1944. Representatives of 'Zveno' governed the Ministry of Foreign Affairs and Religions (MVnRI), held high diplomatic posts, took part in important foreign political initiatives for making Bulgarian national cause popular.

The names of Prof. P. Stainoff Prof. D. Mihalcheff, G. Koulishcheff and P.Todoroff are being associated with the attempts to defend Bulgarian national interests in situation of imposed restrictions on behalf of the Allied Control Committee in Bulgaria and suspiciousness and mistrust, manifested by their coalition partner BRP(k) [Bulgarian Labour Party(communists)].

Key words: National Alliance 'Zveno', Allied Control Committee, Peace Agreement, Federation of South Slav Nations, Paris Peace Conference.

Сред приоритетите в дейността на отечественофронтовската власт е уреждането на международното положение на България, която в навечерието на Втората световна война поддържа дипломатически отношения с 33 държави, а на 9 септември 1944 г. се оказва в състояние на война с 12 от тях, с 8 отношенията са скъсани, с 3 са преустановени, а от останалите 10 държави само 5 имат дипломатически представители в София¹. Насоките на външната политика на правителството на ОФ са очертани в програмата от 17 септември 1944 г. – „сърдечно приятелство със Съветския съюз“, „приятелски отношения със западните демокрации и великата американска република“, „най-тесни приятелски връзки с нова Югославия и другите балкански народи“ и „окончателно разрешение на македонския въпрос, като се даде право на македонското население да се самоопредели“². Народният съюз „Звено“ (НС „Звено“), който участва в управляващата коалиция, многократно декларира своите ангажименти за нейното цялостно осъществяване. Посочените като основни за партията задачи във външнополитическия план в публикуваната през 1945 г. брошура „Нашата програма“ съвпадат със заявените в отечественофронтовската програма цели и намерения в областта на външната политика. Обстоятелството, че в нейния предговор се посочва, че е изработена през 1936–1937 г. подчертава приемствеността в идейните позиции на „Звено“ и произтичащата от нея пълна подкрепа на външнополитическата линия на отечественофронтовската власт.

Целта на научното съобщение е разкриване на някои аспекти от дейността на НС „Звено“ при реализиране на основни задачи в областта на външната политика – ролята на външните министри проф. П. Стайнов и Г. Кулишев в отстояването на националните интереси при прилагането на Московското съглашение за примирие и популяризирането на българската национална кауза в процеса на подготовка на Парижката мирна конференция и участието на представителите на „Звено“ във водените разговори за създаването на Южно-славянска федерация през есента на 1944 г. и началото на 1945 г.

Според приложената формула за паритетно представителство на отечественофронтовските партии в излъченото на 9 септември правителство на представители на „Звено“ са поверени не само постове министър-председател, министър на войната, министър на народното просвещение, но и ръководството на Министерството на външните работи и изповеданията. В първото правителство на ОФ начело на Министерството на външните работи стои проф. П. Стайнов.

На 28 октомври 1944 г. в Москва се подписва Съглашението за примирие, по силата на което в България започва да функционира Съюзна контролна комисия под председателството на представители на Съюзното (Съветското) главно командване, чиято задача е да упражнява контрол върху правилното прилагане на неговите клаузи. На 9 ноември 1944 г. се учредява Комисарство по изпълнение Съглашението за примирие, което се ръководи от проф. П. Стайнов. Въпреки влиянието, оказвано от СКК върху дейността на правителството, външният министър проф. П. Стайнов полага всички усилия, за да бъдат защитени българските национални интереси. Неговото поведение се определя от разбирането, че „ние не можем да наложим мнението си на СКК“. Проф. П. Стайнов счита, че е необходимо внимателно и дипломатично отношение към СКК, чрез което „отдалече, отдалече да ги накараме сами да тръгнат по предвидения от нас път“³.

Проф. П. Стайнов неколкратно в хода на военните действия отправя искане до СКК за признаване на България за „съвоюваща“ страна (21 ноември 1944 г. – правителството се обръща официално към СССР, САЩ и Великобритания с искане за признаване на българската войска за „съвоюваща“; 13 декември 1944 г. – П. Стайнов връчва нота на СКК за признаване на Първа армия за „съвоюваща“ войска; 1 март 1945 г. – външният министър настоява пред СКК за признаване на България за „съвоюваща“ страна)⁴.

В качеството си на външен министър П. Стайнов се обръща към председателя на СКК ген. С. Бирюзов с молба за удължаване срока за провеждане на Народния съд с пет месеца. Тези свои действия той мотивира с начина, по който протичат съдебните процеси – подсъдимите се съдят по колективни обвинения и времето не е достатъчно, за да се установи конкретната вина на всеки от тях. Тази молба среща категоричния отказ на СКК⁵.

С подписването на Съглашението за примирие България поема ангажимент да интернира лицата, поданици на Германия и нейните сателити. Коми-

сарството по изпълнение на примирието, ръководено от проф. П. Стайнов, се опитва да се противопостави на натиска на СКК да се разшири обхвата на интернираните чрез включване на поданици на други държави, включително и български граждани. Масовите арести и интернирания започват през декември 1944 г. и завършват в края на 1945 г., когато се закрива лагера „Зелени дол“. Проф. Стайнов се стреми да ограничи репресиите, позовавайки се на предписанията на Съглашението за примирие. В резултат на извършените през декември 1944 г. арести в Павел баня са интернирани 1500 души. Оглавяваната от проф. Стайнов комисия започва проверки и без съгласието на СКК в разстояние на един месец са освободени над 1150 души. По повод наложената мярка „трудова мобилизация“, т.е. участие на немците, живеещи в България, в процеса на възстановяване на съветските градове и села, проф. П. Стайнов (декември 1944 г.) отправя възражение, мотивирано с несъответствието на това искане с подписаното Съглашение за примирие. Във връзка с интернирането, трудовата мобилизация и репатрирането на чужди поданици между ген. Бирюзов и проф. П. Стайнов се разменят писма, в които прозира недоволството на СКК от действията на Комисарството по изпълнение на Съглашението за примирие и лично от проф. П. Стайнов. Конфликтът между външния министър и съветските представители в СКК води до засилване на политическото недоверие към него. Проф. П. Стайнов се ангажира лично с решаването на много случаи, свързани с интерниранията. Благодарение на неговото застъпничество голяма част от подлежащите на репатриране са освободени. Проф. П. Стайнов има безспорни заслуги за смекчаването на репресиите към чуждите поданици, както и към българските граждани, сключили бракове с поданици на Германия и нейните сателити и техните семейства⁶.

През първите месеци след 9 септември 1944 г. външният министър търси съдействието на СКК за създаване на улеснения от гръцките власти за прибирането в България на останалите български поданици на гръцка територия. Тази молба се отправя по повод изпълнението на чл. 2 от примирието, който предвижда евакуирането на българи, поданици на България към 1 януари 1941 г. от гръцка и югославска територия⁷.

В регулярните сведения до СКК за изпълнение на отделните текстове на Съглашението за примирие проф. П. Стайнов не пропуска възможност да отстоява българските интереси.

В мемоар от 19 декември 1944 г. той изразява своето становище по чл. 3 от Съглашението за примирие, по силата на който се поставят на разположение на Съветското командване съобщителните средства на България. Според него задържането на голям брой товарни вагони извън България и непрекъснатото изпращане на нови изправя пред големи трудности българското стопанство и създава възможност за „парализирането на стопанския живот в България“. От друга страна, с оглед своевременното обслужване на съветските и българските

войски във военните им действия срещу Германия, П. Стайнов призовава СКК да бъдат направени съответни разпореждания за бързото и редовно връщане на вагоните, за да могат да бъдат използвани отново⁸.

Проф. П. Стайнов търси съдействието на ген. полк. С. Бирюзов за спазване на установения ред, чрез СКК, при отправяне на искания от съветски войскови части за осъществяване на определени поръчки от различни български учреждения и индустриални предприятия. Той настоява за осигуряване чрез СКК на необходимите материали за българските предприятия, поради невъзможността те да бъдат набавени от чужбина⁹.

Оживени разисквания в Съвета при Комисарството предизвикват въпросите, повдигнати от Дирекцията на водните съобщения във връзка с приложението на Съглашението за примирие.

Съветът взема решение, според което средствата, необходими за довършване на заложените от германците кораби и ремонтите на съветските плавателни съдове в Държавната корабостроителница и пристанищните работилници, могат да се отпуснат от българската държава, но трябва да се минат на сметка на Съветското командване като тяхно задължение към БНБ. Обсъждането на въпроса как трябва да се третира основаната във Варна корабостроителница с германски капитал „Нептун“ и намиращите се в нея в строеж три железобетонни петролни кораби приключва с извода, че предприятието има чисто търговско-индустриален характер, поради което имуществото му няма характер на военно имущество и не следва да се обвързва с постановленията на т. 12 от Съглашението за примирие. По повод изземването и изпращането на българските държавни пътнически кораби „Несебър“ и „Созопол“ се взема решение за тяхното изискване и предоставянето им при нужда на Съветското командване за дейност в български териториални води. Относно заплащането на взето от съветските войскове части имущество (дървен материал, машини, газбол и др.) Комисарството решава да се иска от СКК да нареди тяхното заплащане. Съветът изразява мнение, че разходите по възнагражденията на екипажите на българските моряци от търговските кораби под съветско знаме трябва да се поемат от Съюзното командване¹⁰.

Проф. П. Стайнов възразява на обявяването от страна на СКК за военни трофеи на договорена пратка от сурови говежди кожи от Унгария и медикаменти и хирургически инструменти от Германия и обосновава необходимостта за войската и страната от тези суровини и лекарства¹¹.

През март 1945 г. проф. П. Стайнов се обръща с изложение до ген. Бирюзов по повод изпълнението на чл. 15 от Съглашението за примирие, който предвижда изплащането на средства и предоставяне на стоки за нуждите на Съюзното (Съветско) главно командване. П. Стайнов се позовава на предписанията на Съглашението за примирие, които предвиждат осигуряване на необходимите средства за изпълнение на функциите на Съюзното главно командване само на територията на България. От тази позиция той заявява, че употребя-

ваните суми, стоки и услуги извън границите на България не са съобразени с текста на чл. 15 от Съглашението за примирие. Във връзка с това той настоява тези задължения по необходимост да бъдат поставени в определени рамки с оглед изпълнението на задълженията по останалите текстове на Съглашението за примирие¹².

На 28 ноември 1945 г. проф. П. Стайнов в писмо до ген. С. Бирюзов излага факти, които свидетелстват за тежкото финансово положение на българската държава. Той се обръща с настоятелна молба чрез съветския подпредседател на СКК до правителството на СССР да се съгласи да облекчи положението на българската държава чрез отстъпване в нейна полза правата върху германското имущество в страната, предадено на Съветския съюз по силата на решенията на Потсдамската конференция¹³.

След края на военните действия срещу Германия на 8 май 1945 г., проф. П. Стайнов поставя въпроса за прекратяване действието на чл. 15 от Съглашението за примирие. В паметната бележка, приготвена от постоянния юридически съветник в Комисарството Дянко Сотиров и връчена от външния министър на ген. Бирюзов на 12 декември 1945 г. се прокарва твърдението, че плащанията в пари и доставка на материали след 8 май 1945 г. и още повече след 2 септември 1945 г., когато Сталин официално обявява края на войната, не могат да се третираят като изпълнение на чл. 15 от Съглашението, тъй като предвиденото в него положение се отнася само за периода на водене на война, а „следва да се приемат като едно кредитиране на СССР от страна на българското правителство, наложено от необходимостта на момента”. В паметната бележка се застъпва идеята за отстъпване в полза на българското правителство намиращите се в България германски имущества, които по силата на решенията на Потсдамската конференция се предават на Съветския съюз срещу германските репарационни задължения. Отбелязва се, че отстъпването на тези имущества на българското стопанство би било и акт на справедливост, тъй като нарастването на германското капиталово участие в редица предприятия е ставало „не чрез реално внасяне на капитали в страната, но чрез преводи на райхсмарки по клиринговата сметка, която показва днес едно огромно салдо в полза на България”¹⁴.

Проф. П. Стайнов влиза в спор със СКК и по други въпроси, какъвто е случаят с три търговски германски кораба, предадени на българските власти с редовен протокол от германското морско командване „Юг” в София като компенсация срещу отдадените на Германия и впоследствие потопени български търговски кораби „Бургас” и „Цар Фердинанд”. След идването във Варна, съветските морски власти поставят ръка върху тези кораби и те са откарани в съветски води. Направените постъпки за връщането на тези кораби срещат отрицателния отговор на СКК, според който тези кораби са иззети в качеството на военни трофеи.

С писмо от 14 септември 1945 г. проф. П. Стайнов възлага на българския пълномощен министър в Москва да предприеме необходимите действия за

връщането на въпросните кораби. Според външния министър съображенията на СКК в България не са основателни, тъй като тези бивши германски търговски кораби са станали българска собственост по силата на редовен документален акт за замяна, а чл. 12 от Съглашението за примирие при определяне кои плавателни съдове ще се считат за трофеи, изхожда „изключително само от личността на собственика“, а чл. 16 запазва без промяна собствеността върху българските плавателни съдове, като ги поставя само под оперативния контрол на Съюзното главно командване¹⁵.

Опитите на проф. П. Стайнов да отстоява българските национални интереси в много случаи го поставят в конфликт със съветските представители в СКК, което стои в основата на недоверието от съветска страна към него и се превръща в един от факторите, които определят решението да не бъде включен в състава на второто правителство на ОФ.

От друга страна, негативното отношение на БРП /к/ към проф. П. Стайнов се допълва от кадровата политика, която осъществява той в повереното му министерство. Цола Драгойчева обвинява П. Стайнов, че държи врагове като Ив. Алтънов (главен секретар на министерството) и че „информира света за положението в България с доклади, които никой не контролира“¹⁶. Недоволство от кадровата политика на външния министър споделя Тенчо Мечков (служител в българската легация в Белград) в писмо от 13 май 1945 г. до Д. Терпешев. Той твърди, че П. Стайнов се е обградил с „един антураж от неконоровани фашисти – разни секретари, съветници и пълномощни министри, на разположение останали от миналия режим“¹⁷. Регентът Т. Павлов също изпитва недоверие към проф. П. Стайнов и още през ранното лято на 1945 г. смята, че той трябва да бъде освободен от министерския пост, тъй като води „антиотечественофронтowska, проанглийска външна политика“, в съответствие с която подбира кадрите в министерството и дипломатическите мисии в чужбина¹⁸. В своите спомени Ст. Мошанов излага становището, че смяната на П. Стайнов от поста външен министър не е свързана с промяна във външната политика, а по-скоро с неговите методи на работа. Ст. Мошанов определя П. Стайнов като „неподатлив на внушения за коренна промяна на дипломатическия персонал в чужбина“, на „бързото му заместване с неподготвени, но със заслуги към партията лица“¹⁹.

Свидетелство за отрицателното отношение на БРП /к/ към проявения стремеж на проф. П. Стайнов да използва опита на утвърдени кадри за успешното функциониране на министерството, са оценките, които се дават за работата на отделни служители и министерството като цяло след отстраняването на П. Стайнов от поста външен министър. През лятото на 1946 г. в обстановка на ескалация на политическото напрежение в страната БРП /к/ се стреми да утвърди и разшири своите позиции в управлението и в ОФ. Сред комунистическите среди се налага убеждението, че чистката, която засяга военното министерство, не трябва да отмени и Министерството на външните работи²⁰. Създава се специална комисия от народни представители по прочистване на Министерството

на външните работи от фашистки и реакционни противоотечественофронтовски елементи. Въпреки че е включен в състава на комисията, проф. П. Стайнов не участва на първото заседание, след което на неговото място като представител на „Звено“ влиза Ст. Брадинов.

Своеобразна преценка за дейността на Министерство на външните работи под ръководството на проф. П. Стайнов след 9 септември 1944 г. е общата констатация, която прави комисията в началото на своята дейност. Според нея след 9 септември 1944 г. в Министерството не е проведена сериозна чистка на фашистките и реакционни елементи и „персонала, както в Министерството, така и голяма част от легациите в чужбина е комплектуван от хора, сраснали се със стария фашистки монархически режим и поради това негодни да провеждат една правилна отечественофронтовска политика“. Това обстоятелство, според членовете на комисията е причина за нередките случаи, когато „чиновници в Министерството или в легациите в чужбина действат като прикрити или явни агенти на наша и чужда реакция“²¹. В протоколите от заседанията на комисията се съдържат предложения за снемане от отговорни постове и уволнение на над 50 служители в системата на Министерството на външните работи. Използваните формулировки са различни: „уволнен като фашист“, „уволнен като враждебен и чужд на ОФ“, „уволнен заради антидемократична дейност и в интерес на службата“ и др. Между тях са главният секретар на Министерството Иван Алтънов, директорът на Дирекцията по вероизповедание д-р Константин Сарафов, началника на Канцеларията по изпълнение на договора за примирие Иван Данчев, началника на протокола Й. Стратиев, началника на отдела за шифъра Иван Сливенски и др. В своите предложения за уволнения комисията визира генералния консул в Цариград Лазар Поповски, пълномощния министър в Берн д-р Милю Милев, управляващия легацията в Тирана Г. Матов, легационния съветник в Париж Дянко Сотиров, Евгени Силянов и др.²².

Основание за съмнение в обективността на подобни оценки при осъществяването на чистката в Министерството дава преценката на пълномощния министър в Москва Найденов, поел ръководството на българската мисия в съветската столица на 11 април 1946 г. за дейността на неговия предшественик проф. Д. Михалчев. Н. Найденов твърди, че с идването си заварил легацията в „пълно бездействие“. Неговата оценка е, че „цялата работа на легацията се е свеждала към дешифриране на много рядко постъпващи от София телеграми и шифриране на дълги телеграми за София, съдържанието на които се е черпело от всекидневния печат, а някои са били изпълнени с неправилни сведения“²³.

Назначаването на проф. Д. Михалчев за политически представител, а впоследствие за български пълномощен министър в Москва е сред първите важни стъпки на отечественофронтовската власт в осъществяването на първостепенната задача за сближение и тясно сътрудничество със Съветския съюз. Макар че не членува организационно в НС „Звено“, близките контакти на проф. Д. Михалчев със звенарските среди преди и след 9 септември 1944 г.

дават основание в някои документи на БРП /к/ той да се определя като един от теоретичите на „Звено“²⁴. Проф. Д. Михалчев присъединява своите усилия към тези на външния министър П. Стайнов за уреждане на българо-съветските отношения, за решаване на проблемите, възникнали между КИСП и СКК. Със своите задълбочени анализи на международната обстановка, предмет на различни доклади и шифрограми до външния министър, проф. Д. Михалчев се стреми да внесе яснота по отношение съществуващите противоречия между партньорите от антихитлеристката коалиция и мястото на България в тях. Неговата констатация е, че при тази „игра на великите държави, интересите на малките страни са само пешки, които могат в повечето случаи да бъдат леко пожертввани или пренебрегнати“. Категоричният му извод е, че „СССР държи здраво на своята източноевропейска сфера на влияние и няма по никакъв начин да се съгласи пряко или косвено да я загуби“ (19 октомври 1945 г.). Проф. Д. Михалчев по недвусмислен начин отразява истината за положението на България и посоката на развитието ѝ в международен план. Нейното място е сред държавите, които „Русия освободи и които попадат в нейната сфера на влияние“. Проф. Михалчев подчертава очертаващата се тенденция към унифициране на политическите модели в тези страни: „Тия държави са така днес организирани, че си приличат като две капки вода: и в своите „народни“, „народо-освободителни“, „отечествени“, „демократически“ и пр. фронтове, и в своите избирателни закони, и в аграрната си реформа, и в уредбата си на учебното дело, и в духа на своя ежедневен печат, и във външната си политика, във всичко по-съществено изобщо. Тия държави са в своите официални сто процента за Съветския съюз. Те са му верни, но за туй пък той ги брани, той им помага, напътства ги, поддържа ги икономически, защитава техните държавно-национални претенции, с една дума: на изток от Германия се очертава един настоящ „източен блок“²⁵.

През март 1946 г. от Москва е поискано отзоваването на проф. Д. Михалчев като „враг на Съветския съюз“. Причина за прекратяването на неговия мандат е изпратената телеграма до външния министър П. Стайнов, в която българският пълномощен министър в Москва изразява своите резерви по отношение на съветската демокрация по повод изборите за депутати във Върховния съвет на СССР. Според него изборът предполага „поне две решения на една и съща политическа, културна или стопанска задача“, а когато е представено „само едно единствено решение, само един единствен кандидат и то посочен отгоре“ трудно може да се каже, че човек има право на избор. Според него „мъчно можем да разберем и да оценим положително произвежданите тоя миг избори“²⁶.

Демонстрираното недоволство на БРП /к/ от провежданата от проф. П. Стайнов кадрова политика в Министерството на външните работи и изповеданията и дейността му като член на ръководството на „Звено“, от една страна,

и изразеното от Съветския съюз недоверие към проф. П. Стайнов като външен министър през март 1946 г. стоят в основата на неговото отстраняване от управлението²⁷.

В дейността по осъществяване на идеята за сближение с Югославия след Втората световна война съществено място е отредено на П. Тодоров, член на ръководството на НС „Звено“. Той е включен в състава на делегация, одобрена от Министерския съвет на 11 септември 1944 г., която е натоварена да преговаря с Тито по въпросите на военното сътрудничество между България и Югославия. П. Тодоров, заедно с Д. Терпешев участват в срещата на 5 октомври 1944 г. в Крайова, когато се постига съгласие по въпросите на военното сътрудничество между двете страни. На 28 ноември 1944 г. Петър Тодоров е назначен за български политически представител в Белград, а като политически представител на Югославия в София е изпратен Влада Попович. Откриването на политическо представителство създава възможността за своевременно решаване на проблемите между двете страни, за задълбочаване на политическите контакти между тях. Значимостта на този факт се изразява и в обстоятелството, че в българското външно министерство поста на П. Тодоров се счита за втори по значимост след този на проф. Д. Михалчев в Москва²⁸.

Стремежът към сближение между България и Югославия през есента на 1944 г. извежда на преден план идеята за обединение на южнославянските народи под формата на федерация. Известни членове на „Звено“ споделят привързаността си към подобен проект. Според Ив. Харизанов радикалната промяна на 9 септември 1944 г. е свързана и с промяна във външната политика и тя се изразява с преминаване от линията на обединение към линията на балканското разбирателство, на балканската общност, на федерацията²⁹. Той гради своята позиция по македонския въпрос върху убеждението, че „изграждането на македонската държава като равноправен член в югославянската федерация е историческа необходимост“. Според него това е пътят, по който Македония ще се превърне в „истинско звено за обединение на балканските народи“, но счита, че въпросът за Пиринска Македония трябва да бъде поставен след влизането на страната във федеративната общност. Това негово разбиране се базира върху твърдението, че трябва да се запазят „жизнените интереси на нашата държава“³⁰. В началото на декември 1944 г. П. Тодоров изразява на страниците на партийния вестник „Изгрев“ надеждата, че на „Балканите се слагат вече основите за една по-голяма политическа държавна общност, в която всеки народ би имал възможност да изгради с мирен труд своето благосъстояние“³¹. Оптимизмът за посоката на сближение между България и Югославия споделя и Г. Кулишев, според който съществуващите в двете страни вътрешно-политически условия благоприятстват „идеята на южнославянското братство и единение“. Той изразява убеждението, че „никога досега съзнанието за южнославянска общност не е добивало толкова конкретни и устойчиви форми“³².

П. Тодоров, проф. П. Стайнов и министър-председателят К. Георгиев участват и имат своя позиция в актуалните през есента на 1944 г и началото на 1945 г. преговори за създаване на Южнославянска федерация³³.

В своите спомени П. Тодоров твърди, че към средата на октомври 1944 г. в среща с Тито открито е споделил, че вижда целта на своята мисия в Югославия в разговорите за „моментите и етапите на пълното обединяване на балканските славяни в една по-широка или по-стегната държавна комбинация, която непременно – болезнено или не – трябва да се постигне сред този обществено-политически и стопански хаос“³⁴. В разговорите на П. Тодоров с министър-председателя К. Георгиев по въпросите на българо-югославското сближение в края на ноември 1944 г. става ясно, че между югославските и българските комунисти се води преписка по повдигнатите проблеми. Позицията, споделяна от двамата представители на „Звено“ е да се внуши на югославската страна, че става дума не за партийни, а за държавни въпроси³⁵.

Участието на П. Тодоров в опитите за създаване на федерация продължават със запознаването му с разменените проекти за федерация, изпратени му с поверително писмо от Тито на 18 декември 1944 г. Изработените варианти за федерация предизвикват противоречиви мисли у П. Тодоров. Своето становище той оформя около тезата, че „бъдещата българска държавна независимост ще бъде напълно илюзорна“, че малка България сама не би могла да се измъкне от „една продължителна фактическа или формална руска окупация“. От друга страна, с образуването на федерацията ще се създаде на Балканите „една голяма славянска държава, със значителни международни връзки и възможности“³⁶, което ще разкрие по-добри перспективи за развитието на южнославянските народи. С пълното съзнание, че отказът от паритетно представителство би предизвикал неразбиране в определени обществени среди П. Тодоров развива тезата, че „федерацията на южните славяни по необходимост ще постави въпроса за балканска федерация“, което според неговите разбирания определя и ролята на България като обикновена федерална единица при гаранцията, че и Сърбия ще има същия статут. В последвалата среща с Тито и Кардел П. Тодоров излага становището си и прави предложение, което не е съгласувал със своето правителство³⁷. Българският политически представител е осведомен за срещите и разговорите между Кардел, Тр. Костов и К. Георгиев между 21 – 25 декември 1944 г.

На 6 януари 1945 г. се провежда нова среща между Тито, Кардел и П. Тодоров, по време на която му е възложено да отнесе в София нов вариант на договор за федерация. Водените разговори утвърждават становището, че създаването на федерацията трябва да стане до края на военните действия, като бъде запазена тайна за водените преговори до момента на подписването на договора³⁸.

На 10 януари 1945 г. при К. Георгиев се провежда съвещание, на което присъстват П. Стайнов, Н. Петков, Д. Терпешев и П. Тодоров. Очакванията на

П. Тодоров за своевременно и положително разрешаване на съществуващата ситуация около създаването на федерацията не се оправдават. Д. Терпешев заявява, че не може да даде становище без да се консултира с ръководството на своята партия. Проф. П. Стайнов прави анализ на неуреденото международно положение на България, която е подписала примирие, но не е сключила мирен договор и препоръчва засега да не се подписва договор за федерация. П. Тодоров се опитва да убеди присъстващите, че няма по-удобен момент за подобна стъпка, тъй като „неизясненото положение на Балканите благоприятства за една „революционна външнополитическа стъпка“, която по никакъв начин не може да стане при уяснени институции, сключени мирни договори, редовно избрани парламенти, сковани от конституционни рамки правителства“. Според него правителствата в двете страни са с „развързани ръце“ поради начина, по който са дошли на власт³⁹. Последвалите събития, свързани с отлагането на пътуването до Белград довеждат П. Тодоров до горчивата равностетка, че и той, и К. Георгиев са „обикновени кукли, чиито конци се дърпат иззад един параван“⁴⁰.

Политиката за уреждане на международното положение на България и защита на българските национални интереси е продължена от Г. Кулишев, който заема поста външен министър и комисар по изпълнение Съглашението за примирие след проф. П. Стайнов. Пример в това отношение са събитията, свързани с приемането на закона за прехвърляне на германското имущество в България на СССР.

В писмо на Г. Кулишев до генерал лейтенант Черепанов, заместник-председател на СКК се изразява принципно несъгласие с основните моменти от предложения от СКК законопроект. Г. Кулишев определя като „крайно несправедливо“ положението в проекта, според което „Съветският съюз поема част от актива на предприятията с досегашно германско участие, без да взема и съответната част от пасива им“. Проблемът според него визира задълженията към българската държава (преди всичко данъци), задълженията към българските частни и чуждестранни фирми. Непризнаването на тези задължения от новия собственик водят до несправедливо ощетяване на българската държава и фирмите, участващи в такива смесени предприятия.

Г. Кулишев се опитва да внесе конкретност по отношение отговорността на държавата за щетите, нанесени на германското имущество до предаването му на Съветския съюз. Според него българското правителство носи отговорност само в случаите, когато при неговото съхранение то не се е съобразявало с реда, установен от СКК. Той счита, че „отговорността за щетите, причинени от умишлени действия или небрежност или бездействие от отделни лица, заемащи или не някакво положение в предприятията, естествено пада върху тия лица“.

Г. Кулишев прави предложение вземанията да бъдат изплащани във валутата, в която са дължими, с което Съветският съюз би оказал „неоценима

услуга" на българската държава, за облекчаване на усилията ѝ за запазване курса на лева и предотвратяване тежката парична загуба, която би преживяла БНБ.

В заключение Г. Кулишев подчертава, че невъзприемането на българските предложения би означавало, че „българската държава ще понесе косвено една част от репарациите, дължими не от нея, а от Германия на Съветския съюз”.

На проведената на 17 май 1946 г. среща между ген. Черепанов и Г. Кулишев, заместник-председателят на СКК отхвърля направените пожелания и настоява за приемане първоначалната редакция на съветския законопроект⁴¹.

Вниманието на отечественофронтовската власт и българската обществено-ност през 1946 г. е фокусирано върху популяризирането на българската национална кауза с оглед сключването на справедлив мирен договор. Усилията са съсредоточени преди всичко в представяне на аргументиран и достоен отговор на гръцката антибългарска кампания, която представя България като агресор и издига неоснователни териториални и репарационни претенции към България.

Позицията на НС „Звено” по проблемите на мирния договор намират място на страниците на партийния вестник „Изгрев”. Критикуват се гръцките претенции за „стратегическа граница” като неоснователни и неотговарящи на стремежа след Втората световна война за установяване на траен мир и сигурност върху основата на Организацията на обединените народи и новите демократични начала в международния живот⁴².

Своята позиция по гръцките претенции към България заявява и Ив. Харизанов. Той намира основание за отхвърляне на гръцките искания в обстоятелството, че България не е воювала фактически с нито една от „свободолюбивите нации”. Той подчертава, че българските военни и административни власти се установяват в Западна Тракия месец след като германските войски нахлуват там, извършвайки масови разрушения и грабежи. Ив. Харизанов подчертава факта, че установената българска администрация предприема конкретни действия за възстановяване на инфраструктурата в областта и дейността на редица предприятия, установяване същия режим на снабдяване, разпределение и изкупуване на материали и стоки, какъвто съществува в България. Той оценява като изключително тежки за разстроената българска икономика гръцките претенции за натурални репарации⁴³.

В процеса на подготовка и провеждане на Парижката мирна конференция през 1946 г., представители на „Звено” вземат дейно участие във външнополитическите изяви на отечественофронтовската власт. В състава на парламентарната делегация за конференцията на Интерпарламентарния съюз в Копенхаген през пролетта на 1946 г. от „Звено” влизат В. Юруков и Хр. Тодоров⁴⁴. В. Юруков оценява дейността на парламентарната делегация в Копенхаген и последвалите посещения в Париж и Прага като полезни за отстояване на националната кауза на България⁴⁵.

Ив. Харизанов и В. Коларов провеждат редица срещи с френски държавници през лятото на 1946 г.⁴⁶

Обсъждайки българските позиции в предстоящите преговори по изработване на мирния договор, външният министър Г. Кулишев, министър-председателят К. Георгиев и председателят по външна политика в парламента Г. Димитров решават, че е целесъобразно да бъде повдигнат въпроса за Западна Тракия, за да бъдат неутрализираны гръцките териториални претенции. Г. Кулишев преценява този тактически ход с оглед на събитията като „напълно подходящ“⁴⁷.

На 7 май 1946 г. в Секретариата на СМВнР е връчен меморандум, в който са изложени позициите на България по най-важните въпроси на мирния договор. В него се отразява официалната българска позиция по обявените от Гърция териториални и репарационни претенции. Опирайки се на исторически, етнически и стопански аргументи българската държава обосновава необходимостта от получаване на „действителен излаз на Егейско море, какъвто може да бъде само един териториален излаз“⁴⁸.

В хода на Парижката мирна конференция представителите на българската делегация, сред които са Г. Кулишев и К. Георгиев, развиват активна дипломатическа дейност. Г. Кулишев участва в срещи с ръководителя на американската делегация Бърнс, френския министър-председател, членове на югославската делегация⁴⁹.

На 12 август 1946 г., в навечерието на поставянето на българския въпрос на конференцията, Г. Кулишев и В. Коларов съвместно уточняват окончателния вариант на българското изложение, който е одобрен от членовете на делегацията⁵⁰. На 14 август 1946 г. на пленарно заседание външният министър Г. Кулишев представя изложение, в което са обосновани българските съображения за признаване на България за „съвоюваща“ страна и за връщане на Западна Тракия⁵¹.

Парижката мирна конференция оставя нерешен въпроса за границите на България, а що се отнася до размера на репарациите – приема английското предложение за 125 млн. долара. Не е удовлетворено българското искане за връщане на Западна Тракия и за признаване на България за „съвоюваща“ страна.

По повод утвърдената репарационна сума проф. П. Стайнов твърди във вестник „Изгрев“, че „не се гони да се обезпечи плащане от страна на България, а друг, чисто политически ефект“. Според него въпросът за българските репарации изгубва своята стопанска основа и се превръща в един от политическите въпроси, в които „се изразяват състезанията между Великите сили“⁵².

Окончателното оформяне на мирния договор на България става на Нюйоркската сесия на СМВнР през ноември-декември 1946 г., а подписването му на 10 февруари 1947 г. Междувременно в резултат на проведените през октомври 1946 г. избори за Велико народно събрание, БРП /к/ получава 53,16% от подадените гласове, с което се утвърждава нейното доминиращо положение в държавното управление и обществения живот, а ролята на коалиционните ѝ партньори, в това число и НС „Звено“, се свежда до формално присъствие във властта.

Изложените, макар и непълни данни за участието на представители на НС „Звено“ в осъществяването на важни за страната външнополитически задачи, дават основание да бъдат направени определени изводи. Ръководството на Министерството на външните работи и изповеданията във важния и труден за България момент, свързан с преодоляване на външнополитическата изолация и уреждане международното положение на страната е поверено на ръководни членове на „Звено“. Условието, в които осъществяват своята дейност проф. П. Стайнов и Г. Кулишев са определени от строгите рамки на Московското примирие. Техният стремеж да защитят максимално българските национални интереси се сблъсква с ограниченията, налагани от СКК. Оспорването на определени становища или действия на СКК от страна на проф. П. Стайнов води до оформянето на отрицателни настроения сред съветските представители по отношение на неговата личност. Опитите му да избегне крайностите в процеса на обновяване на кадровия състав в министерството като използва опита на утвърдени дипломати предизвиква недоволството на БРП /к/. Активното участие на дейци на „Звено“ в различни външнополитически инициативи свидетелства за желанието на партията да бъде деен партньор в осъществяването на отечественофронтовското управление. В този смисъл присъствието на звенари в поставения на дневен ред въпрос за южнославянска федерация би трябвало да се приема като израз на проявен от тях стремеж да се надхвърли чисто партийния формат на водените разговори, за да се наложи разглеждането на проблема от позицията на държавните интереси, въпреки че позицията на ревностния привърженик на тази идея П. Тодоров носи в себе си твърде много романтика и авантюризм. Поведението на НС „Звено“ и неговите представители, взели участие в осъществяването на външната политика през първите години след 9 септември 1944 г. е пример за това доколко и как работата на съюзниците на Комунистическата партия във властта е ограничавана и направлявана, а опитите за самостоятелно действие, обречени на неуспех.

БЕЛЕЖКИ

¹ Баева, И., Е. Калинова. Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944–1955). С., 2004, с. 34.

² Христоматия по история на България 1944–1948. Народна демокрация или диктатура. С., 1992, 11–12.

³ Архив на МВнР, КИСП, оп. 1, а.е. 15, л. 9.

⁴ Баева, И., Е. Калинова. Цит. Съч., с. 48–49; Дейността на външния министър проф. П. Стайнов и българския дипломатически представител в Москва проф. Д. Михалчев за признаване на България на статута на „съвоюваща“ страна се изясняват в: Тошкова, В. САЩ в България (януари–септември 1945): Разузнаване и дипломация. – Военноисторически сборник, 1993, № 5, с. 94–97; България – непризнатият противник на Третия райх. Документи. С., 1995, с. 198–199, 214, 229–230.

⁵ **Никова, Г.** Последниците за България от Московското съглашение и от Парижкия мирен договор. – В: Втората световна война и Балканите. С., 2002, с. 92.

⁶ **Никова, Г.** Московското съглашение за примирие и преследванията в България на поданиците на Германия и нейните сателити. – Исторически преглед, 1994–1995, № 3, 88–131.

⁷ Архив на МВнР, КИСП, оп. 1, а.е. 1128, л.7; а.е. 1131, л.4.

⁸ Пак там, а.е. 1129, л.12.

⁹ Пак там, а.е. 16, л. 83-84.

¹⁰ Пак там, л. 36-47.

¹¹ Пак там, ПМК, оп. 1, а.е. 22, л.3, 5.

¹² ЦДА, ф. 146 Б, оп. 5, а.е. 467, л. 1.

¹³ Архив на МВнР, ПМК, оп. 1, а.е. 13, л. 1-2.

¹⁴ Пак там, л. 5-7.

¹⁵ Пак там, оп.1п, а.е. 288, л. 37-38; **Д. Вачков.** Изпълнението на финансово-икономическите клаузи на Съглашението за примирие с България от 28 октомври 1944. – Исторически преглед, 2004, № 1-2, 143–144.

¹⁶ ЦДА, ф. 1 Б, оп.6, а.е.47, л. 8.

¹⁷ Пак там, ф. 146 Б, оп.5, а.е. 598, л.8.

¹⁸ Восточная Европа в документах российских архивов 1944–1953 г.г. Т. 1, Москва, 1997, с. 218–221, 241.

¹⁹ НА на БАН, сб. IV, а.е. 135, л. 119–120.

²⁰ ЦДА, ф. 146 Б, оп. 5, а.е. 537, л. 27.

²¹ Пак там, л. 15–16.

²² Пак там, л. 17–26.

²³ Пак там, а.е. 575, л. 16.

²⁴ Пак там, а.е. 460, л. 3–4; Дипломатическата кариера на проф. Д. Михалчев започва с дейността му като български пълномощен министър в Прага през периода 1923. – 1927 г. След възстановяване на дипломатическите отношения със СССР през 1934 г. той е назначен за пълномощен министър в Москва и остава на този пост до пролетта на 1936 г.

²⁵ Пак там, а.е. 574, л. 27, 29, 31.

²⁶ Пак там, л. 67; **Р. Тодорова.** Два мандата дипломат в СССР – проф. Д. Михалчев. – В: Сборник в чест на доц. д-р Минчо Минчев, В. Търново, 2006, 64–70.

²⁷ **Исусов, М.** Сталин и България. С., 1991, 43–45.

²⁸ **Лалков, М.** От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в Балканския югоизток (1944–1948 г.). С., 1999, с. 145.

²⁹ ЦДА, ф. 1508 К, оп. 1, а.е. 888, л. 1.

³⁰ Пак там, а.е. 864, л. 65–66.

³¹ Изгрев, бр. 48, 1 дек. 1944.

³² **Кулишев, Г.** Балканските перспективи. – В: Балкански преглед, 1946, №3, 93–94.

³³ Темата за българо-югославските преговори за създаване на федерация намира място в изследванията на: **М. Лалков.** От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в Балканския югоизток (1944–1948 г.). **Д. Мичев.** Македонският въпрос и българо-югославските отношения 9 септември 1944–1949. С., 1994; **Г. Даскалов.** Българо-югославски политически отношения 1944–1945. С., 1989; **П. Тодоров.** Лични свидетелства. С., 1999.

- ³⁴ **Тодоров, П.** Цит. съч., с. 320.
- ³⁵ Пак там, с. 331.
- ³⁶ Пак там, с. 340.
- ³⁷ Пак там, с. 340–343.
- ³⁸ Пак там, с. 348–349.
- ³⁹ Пак там, с. 352–357.
- ⁴⁰ Пак там, с. 358.
- ⁴¹ ЦДА, ф. 146 Б, оп.5, а.е. 467, л. 39–43, 58.
- ⁴² Изгрев, бр. 465, 9 апр. 1946, бр. 533, 4 юли 1946.
- ⁴³ ЦДА, ф. 147 Б, оп. 3, а.е. 372, л. 2–9.
- ⁴⁴ Изгрев, бр. 475, 20 април 1946.
- ⁴⁵ Пак там, бр. 490, 14 май 1946.
- ⁴⁶ Пак там, бр. 539, 11 юли 1946; бр. 555, 30 юли 1946.
- ⁴⁷ ЦДА, ф. 890 К, оп. 1, а.е. 12, л. 31–32.
- ⁴⁸ **Баева, И., Е. Калинова.** Цит. съч., 91–92.
- ⁴⁹ ЦДА, ф. 890 К, оп.1, а.е. 12, л. 38–40, 41, 49.
- ⁵⁰ Пак там, л. 33–34.
- ⁵¹ **Васев, Сл, К. Христов.** България на мирната конференция. Париж – 1946. С., 1947, 48–58.